

agneš heler

je čudno što su se oni, od trenutka kad su mogli da biraju između subverzivnih ili imperativnih rešenja, u većini opredelili za imperativna. Iz ovog mogućeg dvojstva opšteg previranja proizlazi jedna situacija bez presedana. U jednom istom društvu se zajedno, u istom periodu, radaju dve revolucije, koje su u isti mah neprijateljski nastrojene i jedna prema drugoj i prema postojećem poretku. U isti mah dolazi do razvoja dve frakcije suprotstavljene opštoj disocijaciji *homogenog* društva kao zajedničkog faktora, što objašnjava brojne veze i čak i neku vrstu dubokog saučesništva. S druge strane, nezavisno od svake zajednice po poreklu, uspeh jedne frakcije implicira uspeh suprotne frakcije usled svojevrsnog delovanja ravnoteže: on može biti uzrok te ravnoteže (posebno u onoj meri u kojoj je fašizam imperativni odgovor na rastuću pretjeru radničkog pokreta), i mora biti smatrana, kao u većini slučajeva, njenim znakom. Međutim, očigledno je da jednostavan nastanak jedne takve situacije, ukoliko je moguće da se vaspstavi uzdrma homogenost, unapred upravlja budućim ishodom: kako prevratne rastara, znajući *disociiranih elemenata* (buržoaskih i sitnburžoaskih) raste u odnosu na značaj elemenata koji nikad nisu bili integrirani (proletarijat). Na taj način, uporedno s potvrđivanjem revolucionarnih mogućnosti, nestaju izgledi za radničku revoluciju, izgledi za oslobadajuću subverziju društva.

U načelu, dakle, izgleda, da je svaka nuda zabranjena revolucionarnim pokretima koji se razvijaju u nekoj demokratiji, barem onda kad je sećanje na stare borbe preduzete protiv kraljevske vlasti izbledo i više ne utvrđuje nužno heterogene reakcije u pravcu koji je suprotan imperativnim oblicima. Očigledno je, u stvari, da situacija glavnih demokratskih snaga, na čijoj se teritoriji odigrava sudbina Revolucije, ne opravdava ni najmanje poverenje: samo je tako reći ravnodušan stav proletarijata dosad omogućio tim zemljama da izbegnu bilo koju fašističku tvorevinu. Ipak bi bilo detinjasto kada bi se verovalo da se svet može tako zatvoriti u jednu shemu: već jednostavno uzimanje u obzir afektivnih društvenih tvorevina otkriva neizmerne mogućnosti, neiscrpno bogatstvo oblike svojstveno svakom afektivnom životu. Ne samo da su psihološke situacije demokratskih zajednica, kao i sve druge ljudske situacije, prolazne, već ostaje moguće da se zamisle, ako nista drugo, a ono bar kao još neprecizna predstava, sile privlačnosti drukčije od onih koje su već korišćene, podjednako različite od današnjeg komunizma koliko je fašizam od dinastičkih zahteva. Neophodno je da se u takvu mogućnost razvije jedan sistem spoznaja koji će omogućavati da se predvide afektivne društvene reakcije koje se javljaju u nadgradnji – i možda da se njima čak i raspolaže. Pojava fašizma, koji je stavio u pitanje i samu egzistenciju radničkog pokreta, dovoljna je da pokaže da je moguće očekivati odgovarajuće pribegavanje obnovljenim afektivnim snagama. Kao ni u fašističkim oblicima, danas se ne može govoriti, kao u doba utopiskog socijalizma, o moralu ili idealizmu: jedan sistem spoznaja usmeren na društvene pokrete privlačenja i odbijanja javlja se na najogoljeniji način kao svojevrsno oružje. U trenutku kad sveopšti grči protostavlja, ne izričito fašizam komunizmu, već radikalne imperativne oblike dubokoj subverziji koja i dalje teži oslobođenju ljudskih života.

1) U tome je, očigledno, glavni nedostatak ovog izlaganja koje će neizostavno začuditi i šokirati osobe kojima nije bliska ni francuska sociologija, ni moderna nemacka filozofija (fenomenologija) ni psihanaliza. Ipak možemo naglasiti da se opisi koji slede odnose na prozivljenu stanju i da prihvaćena psihološka metoda isključuju svako pribegavanje apstrakciji.

2) Reči, *homogen*, *heterogen* i njihove izvedenice podvučene su svaki put kad se koriste u smislu specifičnom za ovo izlaganje.

3) Najpotpuniji i najizražajniji oblici društvene *homogenosti* jesu nauke i tehnike. Zakoni koje su utemeljene nauke uspostavljaju, među različitim elementima jednog razradenog i merljivog sveta, odnose identiteta (identičnosti). Sto se tiče tehnika, koje služe kao prelaz između proizvodnje i nauke, one se upravo zbog homogenosti proizvoda i sredstava protostavljaju, u nedovoljno razvijenim civilizacijama, postupcima religije i magije (up, Iber i Mos, *Skica za opštu teoriju magije*), u knjizi Marsela Mosa, *Sociologija i antropologija*, I, Prosveta, Beograd, 1982, prevod Ane Moralić.

4) Durkheim, *Formes élémentaires de la vie religieuse* (Elementarni oblici religijskog života), 1912, s.53. Dirkem na kraju analize poistovećuje sakralno i društveno, ali to poistovećenje zahlepa uvodenje jedne hipoteze, i ma koji bio njegov značaj, nema vrednost smesta signifikativne definicije (ono, uostalom, predstavlja tendenciju nauke koja postulira neku homogenu predstavu da bi izbegla očigledno prisustvo bitno heterogenih elemenata).

5) Up. Ž. Bataj, *Pojam trošenja* III Program Radio-Beograda,

6) Izgleda da se ta premeštanja dogadaju u istim uslovima kao i Pavlovljevi uslovni refleksi.

7) O mišljenju primitivnih naroda, up. Lévy-Bruhl, *La mentalité primitive*; Cassirer, *Das mytische Denken*; o nesvesnom, up. Frojd, *Tumačenje snova*.

8) O afektivnim odnosima sledbenika i vode i o analogiji sa hipnozom, v. Frojd *Kolektivna psihologija i analiza Ja*.

9) Up. W. Robertson Smith, *Lectures on the religion of the Semites*, First series, *The fundamental institutions*, Edinburgh, 1889.

10) Reč suveren potiče iz kasnolatinskog pridava superaneus koji znači viši, superior.

11) Frojd je u *Kolektivnoj psihologiji i analizi Ja* upravo proučio obe funkcije, vojnu (vojsku) i religijsku (crkvu) u odnosu prema imperativnom (nesvesnom) obliku individualne psihologije koji on naziva ideal Ja ili Nad-ja. Ako uzmemu u obzir sveukupnost dovođenja u vezu uspostavljenih u ovom tekstu, taj rad, objavljen na nemačkom 1921, izgleda kao bitan uvod u razumevanje fašizma.

12) Uostalom, moderna italijanska država je u velikoj meri tvorevina fašizma.

13) Kalif ima etimološko značenje *namesnik*; cela titula glasi: *namesnik božjeg poslanika*.

14) Kondenzacija *superiornosti*, očigledno u vezi sa latentnim kompleksom inferiornosti: takav kompleks ima podjednako duboke korene i u Italiji i u Nemačkoj.

15) Mussolini, *Encyclopédia italiana*, odrednica *Fascismo*; prevod na francuski pod naslovom *Le Fascisme. Doctrine. Institutions*, Paris 1933, s.23.

Sa francuskog: Ana Moralić

»Kultura« ili »civilizacija« su opšti pojmovi stvoreni zajedno sa mnogim drugim na zapadu. Ali, nasuprot pojmu »nauke« ili »slobode«, termin »kulture« je uvek imao višestruke konotacije. Bilo je normalno razmišljati o nauci ili slobodi, ali ne i o »zapadnoj nauci« ili »zapadnoj slobodi«, zato što se samo po sebi razume da su ti pojmovi nedeljive celine. Međutim, ipak se govorilo o »zapadnoj kulturi«, zato što je bilo prihvaćeno da postoje mnogobrojne druge, inferiorne, superiorne ili jednostavno različite. Njihovi odnosi su uvek bili deo vremena i istorije. Kulture se smenjuju i nostalgično putovanje prema kulturama prošlosti može biti samo individualno. Videne iz tog ugla, kulture su bile zatvoreni svetovi koji su mogli birati da ostanu zatvoreni, ili da se otvore rizikujući da izgube svoje osobenosti i da postanu slabe u odnosu na zapadnu kulturu. Takav pojam »drugih« kultura podudara se sa kulturnom podelom koja je postojala u zemljama u koje je prodirao kapitalizam. Način života aristokratije, gospodskih staleža, krupne i sitne buržoazije i konačno seljaka umnogome se razlikovalo. Raspravu o kulturnoj inferiornosti i superiornosti neprekidno nastavljaju, kao učenici, aristokratija, gospodski staleži (gentry u Engleskoj) i buržoazija.

SUMRAK KLASNIH KULTURA

Razgovor o klasnim kulturama u XIX veku nije bio ispravno naklapanje. Tako, na primer, slavna Dizraelijeva izreka (D'Israëli) govori o dve nacije u jednoj bez ikakve međusobne komunikacije. Prvi radnički pokreti, zatim sindikati i političke partije, ne predlažući izričito stvaranje specifne radničke kulture, su ipak mnogo doprineli pojavljivanju jedne takve kulture. Klasne kulture su bile hermetički zatvorene i samo su retki pojedinci uspevali da pređu granice koje su ih razdvajale. Uostalom, prelazak tih kulturnih granica nije bio izuzetno težak samo da sirotinju koja je želeta da se uzdigne. *Henri Djejms* (Henry James) je bio veliki hroničar ogromnih teškoča sa kojima su se sukobljavali ljudi, čak i ako su bili izuzetno bogati, kad su se upuštali u avanturu prelaska kulturnih barijera koje su ih odvajale od »starih familija«.

Moderna podela rada koja omogućava raslojavanje društva u zavisnosti od funkcija koje se obavljaju, počela je da nagriza jasnu podelu klasnih kultura sa kraja XIX veka. Nezavisni intelektualci, naročito umetnici, formirali su prve »grupe za ocepljenje«. Ti umetnici su pronašli »boemski život« sa njegovom osobrenom estetičkom i originalnim stilom života koji nije imao u sebi ništa od aristokratskog ni buržoaskog, a još manje od proleterskog: on je bio jednostavno različit. Boemski život, malo po malo, otvara vrata različitim kulturama, zahvaljujući činjenici da su boemi često pozajmljivali gradu, teme i umetničke motive od »stranaca« iz drugih zemalja. Gogenovi ostrvljani ne liče više na »dobre divljake«; oni su kao i mi, ipak ostajući različiti.

Međutim, tek posle Drugog svetskog rata erozija sistema klasnih kultura postaje vidljiva a kulturni relativizam dobija polet. Upravo od tog datuma, na primer, određene stilove života, određene kulturne pravce, naročito mladi mogu slobodnije usvajati a određene kulturne navike, do tada vezane isključivo za klasu, generalizuju se u društvu. Pored toga, »druge kulture« počinju da naveliko usvajaju način ponašanja, običaje... koji vladaju u Zapadnoj Evropi. Taj tako jasan, tako očigledan paralelni razvoj ima naravno višestruke uzroke. Već sam spomenula stvaranje funkcionalne podele rada kao jedan od faktora te evolucije. Trebalо bi isto tako navesti i proizvodnju u serijama, pojavu masovnih medija, dekolonizaciju, skraćivanje radnog vremena u zapadnoj Evropi i još dosta drugih faktora.

Ipak, ne zadržavajući se na uzrocima, ja bih radije analizala ono što bismo mogli nazvati *stvaranje sveta imaginarnog značenja* (*l'institution d'un monde de significations imaginaires*), (da preuzmem izraz *Kornelia Kastoridis* (Cornelius Castoridis). Po mom mišljenju, posle Drugog svetskog rata možemo razlikovati tri različita talasa koji su stvarali nova imaginarna značenja načina života. Namerno ostavljam po strani teorijske tendencije (na primer strukturalizam) koje su snažno obeležile naše shvatanje sveta. Umesto toga, baviju se vizijama sveta i filozofijama koje su stvarali neki pokreti. Upravo u okviru tih pokreta su promenjene strukture svakodnevnog života i postepeno se javila nova podela kultura svakodnevne. Nepotrebno je reći da taj razvoj nije završen. Po opštem pravilu, neka nova generacija mlađih ljudi prisvaja inicijativu prethodne generacije mlađih i tako sve od francuske revolucije. Međutim,

način delovanja, težnje i mašta mlađih u posleratnom periodu su se radikalno razlikovali od težnji starijih. Tačnije, razlike su se postepeno povećavale iz generacije u generaciju. Mada su intelektualci, filozofi, sociolozi, pisci i umetnici doprineli osnivanju različitih pokreta i usmeravanju njihovih težnji, mlađi kojima se obraćaju, želje i shvatanja koje formulišu su veoma različiti od onih prve grupe buržoaskog otcepljenja koje su izveli bemi, posle Drugog svetskog rata pokreti nisu napravili od estetizma filozofiju svog načina života: njihova neobičnost nije bila estetička, ona je bila više egzistencijalna. Nisu se smatrali članovima nove političke elite. Bilo da su politički obeleženi ili ne, ti pokreti nisu mogli i nisu težili da obnove elitu.

SNAGA »MLADE KULTURE«

U društvu koje sve više karakteristiše funkcionalna podela rada »mlad« znači isto što i nefunkcionalan. Drugačije rečeno, onaj koji nema funkciju je mlađ. Pokreti počinju da okupljaju mlade različitim opredelenjima ne vodeći računa o njihovim budućim funkcijama, ni da li će postati univerzitetski nastavnici ili socijalni radnici, da li će raditi za svoj račun ili biti zaposleni, itd. Sposobnost pokreta da apsorbuju društvene slojeve je očigledna. Pank kultura je dobra ilustracija za to.

Ali, biti nefunkcionalan znači izbeći društvenu stratifikaciju. Takva situacija omogućava razvoj životnih stilova koji više nemaju karakteristike klasne kulture. Obavljanje jedne institucionalizovane funkcije nije više dovoljno za oblikovanje načina života, dok status radnika ili buržuja to uvek omogućava. Zbog toga se ljudi ne mogu potpuno odreći navika »mlade kulture« i kada dobiju društvenu funkciju. Odredene navike njihove generacije će i dalje obeležavati njihov stil života zrelog doba. Čini mi se da se to može lako dokazati. Prelaz sa tradicionalne klasne kulture na modernu kulturu morao je rezultirati najčešćim sukobom generacija koji je naša epoha upoznala i taj dramatični proces se ponavlja svugde gde se održavaju tradicionalne klasne kulture.

Ali, kad jednom sami roditelji budu pod uticajem nekog modernog pokreta, sukob između njihove dece i njih biće ublažen, čak i ako se ne slažu koje vrednosti i način života da privatre. Ublažavanje sukoba generacija samo je jedan od znakova koji odražava strukturalne promene na koje se oslanjaju novi kulturni pokreti.

TRI GENERACIJE

Trio uzastopne generacije imale su ulogu u kulturnim pokretima posle Drugog svetskog rata: *egzistencijalistička generacija*, *generacija otuđenja* i *postmodernistička generacija*, da upotrebitimo njihove vlastite termine. Ti kulturni pokreti su se pojavili u talasima iz jednostavnog razloga što je nova generacija moralu »dostići zrelost«, t.j. moralu je stvoriti novu »imaginarnu instituciju« da bi mogla preuzeti baklju koju je nosila prethodna generacija. Prvi talas je ugledao svetlost dana posle rata i dostigao svoj vrhunac početkom pedesetih godina. Dogadaji iz šezdesetih su pokrenuli drugi, koji je bio na vrhuncu 1968. godine, a zatim se produžio do sedamdesetih. Treći pokret se pojavio u osamdesetim godinama i još uvek nije u zenitu. Drugi pokret je posledica prvog, a treći drugog, zato što jedan pokret u isto vreme označava i produžetak i rušenje vrednosti u odnosu na prethodni. Šireći se, *svari talas teži u isto vreme pluralizaciji savremenog kulturnog prostora i razaranju klasnih kultura*. Osim toga, *svari talas podstiče strukturalne promene u odnosima između generacija*. Ove dve činjenice su povezane jer su strukturalne promene odnosa među generacijama uvek samo jedan od elemenata svakodnevnog života koji teže kulturnom relativizmu.

»Talas« i »generacija« su precizniji pojmovi nego »pokret«. Mada talase čine društveni i kulturni pokreti, neki pokreti su nestali neprekidnom smenom generacija umesto da se pojave kao talas: feminizam je tipičan primer. Na vrhuncu talasa se obično uz glavnu tendenciju pojavljuju pokreti »saputnici« glavne tendencije da bi se od nje odvojili u periodu zatišja. Pored toga, jedan talas je više nego zbir pokreta koji se radiju sa njim i međusobno mešaju na svom vrhuncu. Opste je pravilo da pokreti nailaze na određeni otpor i izazivaju kontra-pokrete, ali i ti kontra-pokreti nose znak talasa koji je izazvao njihovu pojavu. Ono što je naročito interesantno je da ljudi, društveni dogadaji i ustanove koji, čini se, nemaju nikakvu vezu sa »talasima«, uprkos svemu imaju nešto zajedničko sa njima. Ako ništa drugo, oni učestvuju u razvoju »imaginarnih institucija« društva čiji je talas izraz. Povezivanje Malvinskog rata i njegove taktike sa postmodernizmom može izgledati drsko. Ipak, taj rat je po poнаšanju ratne mornarice, člancima u štampi i o svemu što je bilo u vezi sa njim bio u potpunosti svesna aluzija na Prvi svetski rat. Reklo bi se da su učesnici namerno igrali slavni film Žana Renoara, »Velika iluzija (La grande illusion) imitirajući hrabre oficire koji se kao vitezovi bore za čast u duelima u vreme moderne tehnologije.

Egzistencijalistička generacija je bila prva i trajala je najkraće. Treba reći da brzina kojom je Sartrova poruka, mada ne i njegova filozofija, osvojila mlade Zapadne i u određenoj meri one iz Centralne i Južne Evrope nije bila nešto dosad nevideno. Romantičarski pokret se sto godina ranije proširio isto tako brzo kao i egzistencijalistički. Međutim, ono što je bilo novo je karakter pokreta, okolnost uočena naknadno i koja je egzistencijalistički talas učinila jednom od prvih začudujućih pojava u zapadnoj istoriji druge polovine našeg veka. Originalost pokreta bila je u njegovom istorijskom kontekstu. Kao i romantizam, pokret se u početku javio kao *revolt subjektiviteta* protiv okamenjivanja gradanskog stila života, protiv normativnih stega i pravila ukorenjenih u tom životnom stilu. Naravno, pobuna subjektiviteta je imala političke odjeke ali ne više nego što ih je imao i romantičarski pokret. Egzistencijalističkom talasu je neposredno prethodila totalitarna kataklizma koja je imala za rezultat preobražaj svakodnevnog iskustva slučaja (*l'expérience quotidienne de la contingence*), tako tipičnog za modernizam, u iskustvo individualne slobode. Sloboda slučajnog bića (la personne existante, contingente) nije više bila dovoljna za određivanje pojma slobode. Bilo je potrebno politizirati slobodu. To nije bilo teško u uslovima kolonizacije i zatim preduzete dekolonizacije. Tokom tog iskustva, politizacija slobode i kulturni relativizam (usmereni protiv zapadne i gradanske kulture) su bili povezani. Ta tendencija se proširila u čitavoj Evropi u nizu kulturnih pokreta. »Sablazniti građanina« je upravo stav koji pobunjeni muškarce i žene čini zavisnim od građanina. Međutim, u egzistencijalističkom talasu se više ne nalazi ta čuvena *sablazan*. Važno je bilo delovati po svojoj volji, primenjivati svoju slobodu.

slobodan trajković

Satr i drugi francuski mandarini su bili dirigenti, ali su bili i više od toga. Mlađi, opjeni osećajem da imaju neograničene mogućnosti, počeli su da igraju egzistencijalistički, da vole egzistencijalistički, govore egzistencijalistički, itd. Dručiće rečeno, želeti su da se oslobođe.

»Generacija otuđenja«, na svom vrhuncu 1968. godine, bila je istovremeno produžetak i suprotnost prvog talasa. Životno iskustvo te generacije nije bio rat, već posleratni ekonomski bum u društvu koje je nudilo široke mogućnosti. Osim toga, to iskustvo nije bilo zora već sumrak subjektivnosti i slobode. Dok je egzistencijalistička generacija, uprkos vesti o otuđenju, hladnoći modernih institucija i absurdnosti slučaja, u celini ipak bila više optimistička, »generacija otuđenja«, nasuprot, radala se u očaju; upravo zato što je ta generacija ideologiju obilja shvatila ozbiljno, ona pobunila protiv taštine industrijskog progresa i obilja, ostajući prvržena značenju, u smislu egzistencije. Sloboda je ostala ključna vrednost; nasuprot egzistencijalističkoj generaciji, međutim, »generacija otuđenja« je ostala prvržena kollektivizmu. Potraga za slobodom je bila zajednički cilj.

Mada je bila eksplozija očaja, »generacija otuđenja« je imala pozitiv stav prema procesima koji su mešali različite pokrete na vrhu tog talasa. Posle tog stapanja ništa više nije bilo kao pre. Jedan pokret se zalagao za ispitivanje tabua (ohrabrujući »radikalni« kult druge i prouzrokujući nepopravljivu štetu), drugi je branio proširenju porodicu dok je treći propovedao povratak prirodi i jednostavnosti a neki su se opet izjašnjavali u korist seksualnog i homoseksualnog oslobođenja. Neki pokreti su predlagali konkretne političke ciljeve dok su se drugi okreplili eksperimentalnom pozorištu, hepeninzizmu, alternativnim oblicima vaspitanja ili stali u odbranu sloganom »small is beautiful«. Praktično je nemoguće napraviti listu svih tema i svih ak-

tivnosti zahvaljujući kojima je drugi talas kulturnog pokreta otvorio nove puteve percepciji i autopercepciji moderne zapadne civilizacije.

POBEDA KULTURNOG RELATIVIZMA

Kod društvene teorije, postmodernizam je rođen 1968. godine. Možemo reći da ga je na neki način stvorila »generacija otuđenja« koja je u to vreme gubila iluzije vezane za sopstvenu percepciju sveta. Može se tvrditi da je poraz 1968. god. bio glavni razlog za to razočaranje (ali, rasprava ostaje otvorena što se tiče pojma poraza). Može se takođe reći da je postmodernizam bio prisutan već od početka zbivanja vezanih za 1968. god., naročito u Francuskoj i da ga prema tome možemo posmatrati kao nastavak prethodnog pokreta. Ipak, nezavisno od teorijskog razvoja pokreti su iščezavali. Teoretičari koji su nastavili da prenose poruku generacije otuđenja nisu oklevali da umnože komentare o konačnom porazu društvenih pokreta. U medijevremenu se desilo nešto neočekivano. Dok su se spoljni znaci karakteristični za pokrete polako ublažavali ostajao je uvek jedan pokret; ili bolje rečeno, opstajalo je više pokreta ali nisu bili uočljivi zato što su pre svega bili na psihološkom nivou i nisu izlazili iz okvira individualnih odnosa. Poruke tih pokreta su prodireale sve više i više u meduljudske odnose tako da su čak menjale i društveni milje čiji su rezultati bili i sami ti pokreti.

Postmodernizam kao kulturni pokret (ne kao ideologija, teorija ili program) ima izuzetno jednostavnu poruku: sve prolazi. To nije poziv na pobunu, postmodernizam uostalom i nije pokret koji osporava. U svakodnevnom životu ima mnogobrojnih i raznovrsnih stvari, struktura, protiv kojih moderni muškarci i žene mogu i treba da se bune, a postmodernizam dopušta pobunu u svim oblicima. Ali, ne postoji veliki jedinstveni razlog koji bi mogao poslužiti kao povod jednoj kolektivnoj i organizovanoj pobuni. »Sve prolazi« može se razumeti i ovako: možete se pobuniti protiv čega ja hoću. Ili, drugačije rečeno, pustite me da se uopšte ne pobunim zato što se osećam jako dobro.

Za mnoge, taj pluralizam bez granica ima konzervativni karakter: zar nema suštinskih problema koji podstiču na pobunu? Postmodernizam zapravo, nije ni konzervativan ni buntovan ni revolucionaran ni progresivan. To nije ni talas nade koja se rada ni plima dubokog očaja. Taj pokret izmiče podelama tog tipa. Sve, od konzervativnog do buntovnog, od revolucionarnog do progresivnog, može biti deo takvog pokreta. To nije zato što je postmodernizam apoličan ili antipoličan, već više zato što se ne poziva ni na kakvu politiku posebno.

Kulturni relativizam koji je svoj revolt okrenuo protiv fossilizacije klasnih kultura i protiv »etnocentričnog« kulta »jedinog i jedinstvenog« tj. zapadnog nasledja jednostavno je pobedio. U stvari, on je tako dobro uspeo da je sada u stanju da zauzme svoje pozicije. Oni koji su sada u poziciji da se povlače su najmladi u krilu poslednje generacije koji su naučili svoju lekciju i izvukli sopstvene zaključke. Postmodernizam je talas koji može obuhvatiti sve vrste umetničkih, političkih i kulturnih pokreta. Sasvim novi pokreti su se već pojavili: protiv pušenja, za zdravlje, body building, alternativna medicina, maraton i jogging. Pokret seksualne kontrarevolucije je takođe nedavno rođen. Bilo je, i uvek ima, ali mnogo manje značajnih pokreta za mir ili protiv atomskog naoružanja. Ekološki pokreti cvetaju. Prisustvuje u usponu feminističkih pokreta, pokreta za reformu obrazovanja i mnogih drugih. Modni časopisi su možda najbolja potvrda pluralističkog karaktera postmodernizma. »Moda«, kao takva, više ne postoji ili tačnije rečeno, sve ili gotovo sve je u modi u isto vreme. Više se ne pozivamo na »dobar ukus« ili »loš ukus«. Naravno, može se uvek govoriti o »ukusu«, tj. praviti razlike između lošijeg i boljeg u svakom žanru.

Ako naša kultura na kraju apsorbuje postmodernizam u celini stići ćemo konačno do kraja promena koji je već bio na vidiku sa egzistencijalističkom generacijom posle drugog svetskog rata. To nije proročanstvo kraja pokreta, već upravo obrnuto, omogućava da se predviđi da će se stvarni kulturni preobražaji odvijati u zavisnosti od toga koliko ih ovaj ili onaj kulturni pokret nosi; međutim, sami pokreti neće slediti talase generacije. I da završimo, ti pokreti neće više biti »mladi pokreti«; oni će se ticati ne samo svih klasa nego i svih generacija.

Ovaj kratki istorijski pregled triju generacija koje su stvorile naše sadašnje kulturne »ustanove imaginarnog značenja« ističe dva važna momenta. Svaki talas nastoji da ostvari u istim pluralizaciju kulturnog univerzuma i uništenje klasnih kultura. Rekla sam da je svaki talas dao novi polet razvoju odnosa među generacijama. Sada ću se zadržati na tim suštinskim pitanjima. Razvoj nije ravnomernan; sadašnjost jedne zemlje budućnost je neke druge. Nijedan faktor sam po sebi ne objašnjava razlike u brzini i karakteru tog preobražaja. Što se tiče kulturnih promena, tradicija koja je različita od zemlje do zemlje, može doprineti ubrzajući ili usporavajući tog procesa. Na primer, tradicionalni gradanski način života bolje odoleva u nemackoj nego u Skandinaviji. Ipak, čak i kada su preobražaji

spektakularni oni su daleko od toga da dosegnu svoj konačni oblik. Klasne kulture su tvrdkorone. Osećaj superiornosti Evropljana nije nastao a ozbiljni sukobi generacija još postoje. Ni nismo na kraju tunela mada postoje težnja ka progresu. Težnja je samo mogućnost a čini se da je to manje nego »realnost«. Ali, možemo se složiti sa Aristotelom da mogućnost nadmašuje stvarnost da je poezija istinitija od istorije. Ovde izražena mogućnost sadrži jednu malu dozu poezije ali ona se oslanja na produženje savremenih društveno-ekonomskih karakteristika koje su otkrili, proučili i proverili uz pomoć empirijskih podataka sociolozi kao Turen (Touraine), Of (Offe) i Darendorf (Darendorf).

Sutan klasnih kultura se može objasniti sve većom ulogom potrošnje. Nekada su se gradani posvećivali svom profesionalnom životu, ali danas, u takozvanom »postindustrijskom društvu«, prvorazredna važnost se pridaje slobodnom vremenu. Kao što je Darendorf nedavno istakao, samo 25% stanovništva zemalja Zajedničkog tržišta obavlja neki društveno koristan rad, to jest ima neko zaposlenje ili neki posao. Pored toga, izgleda da profesionalna aktivnost više nije središte oko koga se organizuje način života. U toku jednog života, profesionalna aktivnost može biti posmatrana kao relativno slučajna i kao posledica toga ona nije više odlučujući faktor kulturne identifikacije. Kao izvor kulturne identifikacije češće se javlja *nivo* potrošnje (suma novca namenjena potrošnji). Ona je dakle pitanje kvantiteta a ne kvaliteta. »Generacija otuđenja« je bila čvrsto ubedena da je odabrani *tip* potrošnje standardizovan veštom manipulacijom ukusa i želja koje su prvobitno stvorili masovni mediji. Prema toj koncepciji, na ljude se utiče tako da svi vole, cene i imaju potrebu za »istim stvarima«, bilo da je to roba, umetnički predmeti, ponašanja itd.

Mada je povećanje potrošnje grubo usporeno zbog ekonomskih kriza i depresija i mada je »društvo obilja« otkrilo da je manje bogato nego što je to smatralo »generacija otuđenja«, sheme na osnovu kojih je nastala »paradigma manipulacije« nisu iščezle. Međutim, posledice jedne opšte manipulacije ne izgledaju više tako mračno kao što su izgledale u početku. Kao što se često dešava, predviđanje je promenilo tok dogadaja. Uostalom, nije preterano reći da je talas »generacije otuđenja« u tom pogledu najavljuvao postmodernističku generaciju. Avet »masovnog društva« u kojem svi vole istu stvar, citaju istu stvar, upražnjavaju iste aktivnosti, samo je kratkotrajno zabrinjavala Evropu i Svernu Ameriku. Možemo konstatovati ne standarizaciju i ujednačavanje potrošnje već veliku raznovrsnost ukusa, običaja, korišćenja slobodnog vremena i potreba. Količina raspolaživog novca nastavlja da deli muškarce i žene ali i različiti oblici odmora, zabave, brižljivo odabранe aktivnosti ih dele takođe. Umesto da postanu Veliki Manipulator, mediji su postali neka vrsta kataloga krajnje individualizovanih ukusa. Od tada su naročito oblici potrošnje povezani sa velikom raznovrsnošću stilova života u »zavisnosti od pojedinačnih ukusa« i naravno od sredstava koja će omogućiti zadovoljavanje tih ukusa.

Značaj »look-a«

Sada je potrebno da se vratim na pitanje kulturnog relativizma. Nezapadne kulturne sheme su otkrili boemi. Danas su »strane« kulture predstavljene na svim nivoima. One su stopljene sa našim kulturnim običajima; asimilovane su i postale su »obične«, da tako kažem, od kineskih restorana do indijskih haljina, od afričkih frizura do latinoameričkog romana. Ma kako čudno moglo izgledati povezivanje kineske kuhinje, afričkih frizura, »trave«, seksa u bioskopima, sa »generacijom otuđenja«, ono nije manje istinito, jer ta generacija je uvela mnoštvo egzotičnih novitetova u sadržaj našeg svakodnevnog života, tako da svi ukusi mogu biti zadovoljeni. Ali, veliki izbor koji se nudi ne odgovara nekom jedinstvenom načinu života. Tačnije rečeno, određeni običaji, neki ukusi kao i neke sklonosti stvaraju modele. Možemo lako razlikovati više modela po kojima »ovo ide sa ovim« ali je nespojivo sa nečim drugim.

Međutim, ta beskonačna raznolikost, taj pluralizam životnih stilova, iščezavanje etnocentričnih klasnih kultura utopljenih u samozadovoljstvo, postavlja mnogobrojne probleme. *Hanna Arent* (Hannah Arendt) i mnogi drugi posle nje su vrlo brzo razumeli da su društvene klase bile potrebne da bi se vodila jedna racionalna politika. Klase mogu stvoriti institucije (političke organizacije koje brane njihove interese); parlamentarne vlade su rezultat društva sastavljenog od klasa. Ako klase zadržavaju, ako su kulture umnožene sve do mrvljenja, da li je uvek moguća racionalna i pametna moć odlučivanja? Ako se polazi od »stručnjaka«, oni se mogu organizovati samo u staleške grupacije; ali, te grupacije ne brane interesu načina života nego pojedinačnih profesija. Dakle, društva koja počivaju na moći odlučivanja staleškog tipa, mogu se definisati kao »društva mase« uprkos kulturnom pluralizmu. »Generacija otuđenja« bila je sklona »populističkoj« politici, t.j., onoj koja proizilazi iz zajednica i stilova života na svim nivoima društvenog raslojava-

nja. Još uvek je suviše rano da bismo znali da li će relativizacija i pluralizam kultura prouzrokovati smrt racionalnih politika ili će biti uvod u jedan ili više oblika racionalnije i demokratičnije političke akcije i u kompromis između parlamentarnog sistema i jednog tipa direktnе demokratije. Još uvek nemamo dovoljno činjenica da bismo o tome sudili. »Zeleni« u Nemačkoj su samo ograničen fenomen koji nam ne može omogućiti ni najmanju ekstrapolaciju.

Tri talasa pokreta nosile su najmlade generacije. Ipak, treba objasniti termin »mladi«. U funkcionalnom društvu »mladi« su oni muškarci i žene (a ne samo momci i devojke) koji ne ispunjavaju »funkciju« koja bi ih uključila u bilo koji sloj u društvenoj podeli rada. Tako su studenti mladi čak i u tridesetoj što je za naše dedove bilo zrelo doba. Upravo zbog te funkcionalne konotacije izbegavaču da u nastavku pravim razliku između »mladih« i »starih« (star ili »u trećem dobu« znači u svakom slučaju ne raditi više, drugačije rečeno biti »postfunkcionalan«).

Sadašnje promene u odnosima između prefunkcionalne i funkcionalne generacije su tako očigledne, da su spoljni znaci koji ih ističu vrlo poučni. U klasnim kulturama mladi su nastojali da što pre ostare. Posle Drugog svetskog rata ta shema se malo po malo menjala da bi se konačno potpuno obrnula. Oni koji su postali duhovno i fizički zreli čine ponekad očajničke napore da bi ličili na adolescente i ponašaju se kao oni. »Look« može imati različita društvena značenja. Prikazivati se starijim od svog doba izražava želju da se deluje zrelo, odgovorno, sredeno ili bar da se pokaže da se nastupa na taj način. Prikazivati se mlađim, pak, izražava želju da se osoba pokaže kao otvorena za sve mogućnosti, kao neko ko još nije »birokrata« i koga funkcija još uvek nije fosilizirala. Na vrhu talasa koji proistiće iz jedne generacije postalo je uobičajeno da članovi »funkcionalne generacije« traže po svaku cenu naklonost svoje dece da bi bili smatrani za »mlade« počasne članove. Pojam i manifestacija »krize zrelog doba« su proizvod funkcionalne podele rada; to je isključiva crta funkcionalnog društva. U jednoj klasnoj kulturi, bila ona boržoaska, narodna ili aristokratska, zrelo doba odaje dostojanstvo koje je tipično svojstvo izgrađene zrele osobe.

Funkcionalnu podelu rada prati ambivalentan i vrlo složen proces. Obavljanje neke funkcije zahteva identifikaciju sa njom naročito u ustanovama i na poslovima koji su javni. Sto je identifikacija sa funkcijom više izražena, veće je iskušenje da čovek postane uobraženi gnjavitor ili osorni birokrata. Nosilac neke funkcije oseća neodoljivu želju da zatvori vrata pred mlađim ljudima jer su mu oni rivali.

Feministička revolucija

Vratimo se poslednji put na tri talasa kulturnih pokreta posle Drugog svetskog rata. I pored različitih peripetija vezanih za njihov kontinuitet i diskontinuitet, jedan elemenat je ostao stabilan. Feministički pokret su tokom tri talasa činili osnovnu tendenciju, tendenciju koja je zapravo, uprkos nekim manjim neuspeha, potpuno izmenila modernu kulturu. Feminizam je bio i ostaje najvažnija i najodlučnija moderna društvena revolucija. Za razliku od političke revolucije, društvena revolucija ne izbija odjednom, ona se dešava. Društvenu revoluciju prati uvek kulturna revolucija. Kulturni relativizam, prodor »stranih« kultura u zapadne kulture su ovde spomenuti više puta. Feministička revolucija nije jednostavno jedan od elemenata koji je doprineo tom čudesnom razvoju, ona je njegov glavni element. Jer, ženska kultura, marginalizovana i do tada nepoznata, na putu je da konačno bude priznata i da zahteva polovicu tradicionalne kulture čovečanstva. Feministička revolucija ne može biti smatrana za novi fenomen, sličan tolikim drugim i svojstven zapadnoj kulturi; *to je suštinski preokret u svim postojećim kulturama*.

Feministička revolucija ne bi se mogla ostvariti jedino zahvaljujući novoj podeli rada. Demokratske institucije, ideale kao što su sloboda, jednakost i odbrana prava, treba upisati u »institucije imaginarnog značenja« feminističkih pokreta; to su bili preduslovi za njeno pojavljivanje. Žene, kao i muškarci, su mogle učestvovati u modernoj podeli rada ostajući podvrgnute muškoj dominaciji. S druge strane, bez tog novog uključivanja u društveni rad, cilj feminističke revolucije ne bi bio dostignut iz jednog jednostavnog razloga: žene ne bi uspele da zarade za sopstveni život što je apsolutno neophodan uslov za njihovu nezavisnost.

Zašto se obično misli da su »pokreti isčepli«, da se tokom četrdeset poslednjih godina »ništa nije dogodilo«? Možda zato što mi istoriju definišemo previše kao političku istoriju. A ipak, istorija je uglavnom i pre svega društvena i kulturna; to je istorija svakodnevног života muškaraca i žena. Proučavana brižljivo, ta istorija će otkriti odlukčne promene uključujukći i društvenu revoluciju. Tri talasa kulturnih pokreta analizirana ovde bili su glavni pokretači tog preobražaja. Oni nisu izmenili brod ali su izmenili okean po kojem brod plove.

S francuskog: Pavle Sekeruš

razmišljanja o minimalizmu

džon bart

»Manje je više«, reče Valter Gropius ili Alberto Đakometi ili Laslo Moholji—Nad ili Ludvig Mis van der Roe; ovo geslo (koje je zapravo prvi formulisao Robert Brauning) bilo je pripisivano svakom od ovih više ili manje znanih, više ili manje doslednih minimalista. Poput načela Bauhausa: »Forma sledi funkciju« ono je i sam primer minimalističke estetike, čiji je ključni princip da se umetnički efekat može pojačati radikalnom ekonomičnošću umetničkih sredstava, čak i tamo gde ovakvo škrtarenje ugrožava druge vrednosti: celovitost, na primer, punoču i preciznost iskaza.

Lako je prikazati moć takvog estetičkog principa: uporedite moju malopredašnju formulaciju — »umetnički efekat može se pojačati« itd. — sa nezaboravnim sloganom »manje je više«. Ili razmotrite sledeću tvrdnju, prvo sa, a onda i bez delova u zagradama;

Minimalizam (ove ili one vrste) jeste princip (ili barem jedan od njih) koji leži u osnovi (onoga što je i mnogi zainteresovani posmatrači podrazumevaju po pojmom) najimpresivnijeg fenomena današnje (severnoameričke) književne scene (a to je gringo ekvivalent onome što se naziva *el boom latinoameričkog romana*); mislim ovde na novi procvat (severno) američke kratke priče (pogotovo one jednostavne, prikrivene, realističke ili hiperealističke proze, siromašne zapletima, ka spolja okreнутne, izbrušene, koja je u poslednjih pet ili deset godina vezivana za takve izvanredne pisce kakvi su *Frederik Bartelmi, En Bitti, Rajmond Karver, Bobi En Mejson, Džejms Robison, Meri Robison i Tobijas Vulf* i bila istovremeno hvaljena i potcenjivana takvim etiketama kao što su »K-Mart realizam«, »boza—proza«, »Diet—pepsi minimalizam« i »postvijetnamska, postliterarna, postmodernistička neo-rana-hemingvejština plavih okovratnika«.

Poput bilo koje grupe umetnika podvedenih pod zajednički naziv, pisci koje smo upravo pomenuli su barem isto toliko međusobno različiti koliko su i slični. Staviše, minimalizam nije jedini, a možda ne ni najvažniji atribut njihovog prozogn stvaraštva; takve etikete same po sebi upućuju na neke druge vidove i preokupacije nove američke kratke priče i njezinog pandana »romana od tri osmine inča«. Ipak, rekao bih ovde (ponešto) o njihovom minimalizmu i njegovoj prethodnici; ideji da, barem u umetnosti, manje jeste više.

Reč je o ideji koja je podjednako stara, večno primamljiva i opšteprisutna koliko i njezina suprotnost. U početku beše reč: tek kasnije došla je Biblia, a da ne govorimo o trospatnom viktorijanskom romanu. Proročica u Delfima nije rekla: »Istrajna analiza i razumevanje sopstvene psihe preduslov su za razumevanje svog ponašanja i sveta u celini«, već »Upoznaj sebe«. Takvi inherentno minimalistički žanrovi kao što su proročanstva (počev od delfijskog apolonovog hrama, pa do modernih zvezdočata), poslovice, maksime, aforizmi, epigrami, misli, gesla, slogan i dosetke popularni su u svakoj epohi i kulturi — pogotovo u usmenim kulturama i potkulturama, gde mogućnost lagog zapamćivanja igra važnu ulogu — i mnogi njihovi primerci su samorefleksivni i samopričavajući minimalizam o minimalizmu. »Sažetost je srž dosetke«, »Čutanje je zlato«, »Vita brevis est, ars longa«, upozorava Seneka nestrpljive pesnike u svojoj trećoj epistoli; »Izbegavajte gomilanja« preporučuje Mark Tven.

Nasuprot širokoj lepezi klasičnih proznih zadovoljstava Herodota, Tukidida i Petronija stoje minijaturni dragulji Ezopovih basni i Teofrastovih »Karaktera«. Nasuprot takvim tvorevinama u stilu kakve su »Iljada«, »Odiseja« i »Eneida« — i mnogo duža, sanskrtska »Ramajana« i »Mahabharata« — stoje takve poštovanja dostaone minijature poetske forme kao što su palindrom (postoje i duži primeri, ali na umu imamo »Madam, I'm Adam« i »Sex at noon taxes«) ili kuplet (noviji primer je »Čokolada je mlada / A i liker je čisti amater« Ogdena Neša) ili, pak, feudalna japanska haiku i njezini evropski odjeci s početka dvadesetog veka, pa sve do savremenih »mršavih pesama« Robertha Krilija. Ima čak i pesama od jedne jedine reči, odnosno reči koja bi trebalo da bude pesma; najbolji od njih našao sam u »Ginisovoj knjizi rekorda« pod naslovom »najjezgrovitija reč«: »mamihlapinatapei«, a zabeležena je na Ognjenoj zemlji. Na jeziku Ognjene zemlje reč »mamihlapinatapei«, znači: gledati jedno drugome u oči, s nadom da će onaj drugi krenuti da uradi ono što oboje žele, ali se ne usuduju da učine.